

Ժողովրդական ընթերցանութ. համար:

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՆԴԵՐՍՕՆԻ № 2.

ԲԵՐԼԻՆԻ

ՊԱՇԱՐՈՒՄԸ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԱԼՖՕՆՍ ԴՕԴԵԻՑ

ԹԻՖԼԻԶ

Էլեկտառժ աղաւան „ՀԵՐՄԷՍ“ Ընկ. Մաղաթ. փող., 15
1905.

(126)

Ժողովրդական ընթերցանութեան համար:
ՀՐԱՏԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՆԴՆՐԱՍՏՈՒ Ձ. 2.

ԲԵՐԼԻՆԻ
ՊԱՇԱՐՈՒՄԸ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԱԼՖՈՆՍ ԴՕԴԵԻՑ

ԹԻՖԼԻՉ

Էլեբարաւորտը տպարան „ՀԵՐՄԷՍ“ Ընկ. Մազաք. փող., 5.

1905.

(126)

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 8 августа 1905 г.

Թիֆլի Վ.... ի հետ միասին Ելիսեան դաշտերով անցնելիս, մեծ ուշադրութեամբ զննում էինք ռումբերով ծակոտած պատերը, գնդակներով տեղերից շարժած սալայատակի քարերը, և կարճես թէ պաշարման այս համր վկաներից էինք ուզում իմանալ Պարիզի տխուր պատմութիւնը: «Աստղեր» կոչուած կամարին դեռ չը հասած, բժիշկը կանգ առաւ և ցոյց տալով հարեան մեծ տներից մէկը, ասաց ինձ.

— Տեսնում էք վերևում պատշգամբի վրա այն չորս փակ լուսամուտները: Անցեալ տարուայ օգոստոսի սկզբներում, օգոստոսի, որ յայտնի է զանազան փոթորիկներով և դժբաղդութիւններով, ինձ հրաւիրեցին այնտեղ մի կաթուածահար հիւանդի մօտ: Հիւանդը առաջին կայսրութեան հեծելազօր գնդապետ ժովն էր: Իբրեւ ազգասէր, նրա ուշքն ու միտքը Ֆրանսիայի մշտական փառքն էր, և երբ որ սկսուեցաւ պատերազմը, նա տեղա-

փոխուեց Նլիսեան դաշտերը, ահա այս պատշաճամբով բնակարանը... և ի՞նչ էք կարծում, ի՞նչու համար. նրա համար, որ ականատես լինի մեր զօրքերի փառաւոր վերադարձին... Խեղճ ծերունի: Լսելով Վիսսանբուրգի պարտութիւնը, նա ուշաթափ վայր ընկաւ: Ես հանդիպեցի այդ ծեր հեծեալզօրին գորգի վրա փռուած: Նրա երեսը կարծրած էր և անշարժ, կարծես մէկը խփած լինէր նրա գըլխին: Պառկած նա շատ մեծ էր թւում. երեկ բարձրահասակ էր: Չնայելով իր ութսուն տարեկան հասակին, ըստ երեոյթին, ծերունին կարծես վաթսուն տարեկանից աւելի չը լինէր. նա գեղեցիկ էր, ունէր սպիտակ տաւամներ և գեղեցիկ սպիտակ մազեր: Նրա մօտ չոքած էր նրա փոքր թոռը և աղի արտասուք էր թափում: Թոռը շատ նման էր իր պապին: Նրանց միասին տեսնելիս, կարելի էր ասել, թէ դրանք երկու յունական գեղեցիկ մեղաւներ էին միևնոյն կաղապարում ձուլած, բայց թէ մէկը աւելի հին էր, փչացած և խաղիկացած եզրներով, իսկ միւսը փայլուն էր, կարծես նոր էր ձուլուած:

Նրեխայի վիշտը սիրտս շարժեց: Նրա

հայրը, որն սպայ էր, գտնուում էր Մակ-Մագոնի գլխաւոր բանակում: Ծերի դրութիւնը ահ էր գցում երեխայի սիրտը. ես թէպէտ աշխատում էի նրան հանգստացնել, բայց ինքըս յոյս չ'ունէի հիւանդի առողջանալուն. ծերունու կաթուածը այնպիսի կաթուածնէրից էր, որից գոռար է ազատուել ութսուն տարեկան հասակում: Եւ յիշուի, երեք օրուայ ընթացքում հիւանդը գտնուում էր միևնոյն անշարժ և անզգայ դրութեան մէջ: Ահա այդ ժամանակ Պարիզում ստացուեցաւ Րէյխսհօֆֆէնի մասին լուրը: Տարօրինակ բան:

Մինչև երեկոյ մենք համոզուած էինք, որ յաղթութիւնը մեր կողմն է, հաւատացած էինք, որ քսան հազար պրուսացի սպանուած են և թագաժառանգը գերի է վերցրած: Չը գիտեմ թէ ինչպէս այս ազգային ուրախալի գագաման արձագանքը հասաւ մեր խուլ, համր և կաթուածահար հիւանդին. հէնց այդ երեկոյեան նա բոլորովին փոխուեց և ուրիշ մարդ դարձաւ: Աչքերը պարզուեցան, լեզուն բացուեց: Մինչև անգամ նա այնքան ոյժ ստացաւ, որ կարողացաւ ժպտալով և կակաղելով երկու անգամ արտասանել.

«Յաղ-թու-թիւն»:

—Այո, գնդապետ, ասացի ես նրան, մեծ
յաղթութիւն...:

Եւ քանի որ ես պատմում էի նրան Մակ-
Մագօնի յաղթութեան մանրամասնութիւն-
մերը, նրա երեսը պարզւում էր: Երբ ես
զուրս էի գալիս, զուան մօտ պատահեցի գու-
նատ և շփոթուած աղջկանը: Նա լալիս էր:

Չէ՞ որ հիւանդն ազատուած է, ասացի
ես նրան, սեղմելով ձեռքը:

Խեղճ աղջիկը հազիւ կարողացաւ ինձ
պատասխանել:

—Հէնց այդ բոլորներն յայտնում էին Ռէյսս-
հօֆֆենի կռուի ճիշտ լուրը, այն է, որ Մակ-
Մագօնի զօրքը ջնջուել է, իսկ ինքը փախել:
Մենք երկիւղով նայեցինք միմեանց երեսին:
Նա յուսահատուում էր, մտածելով իր հօր
մասին, իսկ ես զոդում էի խեղճ ծերունու
վրա մտածելիս: Իհարկէ, նա չէ կարող տա-
նել այս նոր հարուածը...: Ի՞նչ ասել: Թող-
նե՞լ արդեօք նրան իր ուրախ և խաբուած
զրուեան մէջ, որով միայն կարելի կ'լինի
պահպանել նրա առողջութիւնը, բայց այն
ժամանակ պէտք էր սուտ խօսել...:

—Ի՞նչ արած, ես կը խաբեմ, պատաս-
խանեց աղջիկը և շուտ սրբելով արտասուքը,
ուրախ դէմքով մտաւ պապի սենեակը:

Նա յանձն առաւ շատ ծանր խնդիր,—
առաջի օրերը կարելի էր մի կերպ խաբել.
խեղճ հիւանդը տկար էր և թոյլ էր տալիս
իրան խաբել ինչպէս մի երեխայի, բայց առող-
ջութեան հետ վերադառնում էր և առողջ
բանականութիւնը. հարկաւոր էր ճիշտ յայ-
տնել ծերին զօրքի շարժման մասին և հա-
ղորդել բոլոր պատերազմական նորութիւն-
ները: Յաւալի՞ դրութիւն: Աղջիկն ստիպուած
էր նստել օր ու գիշեր Գերմանիայի քար-
տէզի մօտ, կպցնել փոքրիկ զրօշակներ և
հնարել փայլուն յաղթութիւններ: «Բազէնը,
ասում էր նա պապին, որը լարած ուշա-
ղրութեամբ լսում էր նրան, յաղթութիւն գոր-
ծեց Բերլինի մօտ, Ծրուաստարը Բաւարիա-
յում, իսկ Մակ-Մագօնը Բալթիկ ծովի վրա»:
Աղջիկը միշտ խորհուրդ էր հարցնում ինձա-
նից և ես օգնում էի ինչքան կարող էի: Բայց
ամենից շատ մեզ իհարկէ ինքը պապն էր
օգնում. քանի անգամ կայսրութեան ժամա-
նակ յաղթել է նա գերմանացիներին. նա նա-

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏ. ՊԱՏՄԱԿԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

խաղուշակում էր ամեն մի շարժումը:

«Այժմ, ասում էր նա մեզ, նրանք կը գնան այսպէս... ահա թէ ինչ կանեն»... և նրա գուշակումները միշտ կատարւում էին, որով ծերունին շատ հպարտանում էր: Բայց չը նայելով այն արագութեանը, որով մենք քաղաքներ էինք վերցնում, յաղթութիւններ էինք գործում, այնուամենայնիւ այս նրա համար բաւական չէր: Ծերն անկուշտ էր... Ամեն օր, դալով նրա մօտ, ես իմանում էի մեր զօրքերի նոր յաղթութեան լուրը:

—Պ. բժիշկ, տխրած ասում էր ինձ աղջիկը պատահելիս, մենք գրաւեցինք Մայնցը, իսկ դուան յետեից լսում էր ծերի ուրախ ձայնը.

—Գործը առաջ է գնում: Ութ օրից յետոյ մենք կը լինենք Բերլինում:

Այն ինչ իսկապէս պրուսացիներին Պարիզ հասնելու համար մնում էր ութ օրուայ ճանապարհ... Մենք մտածում էինք, արդեօք լաւ չէր լինի տեղափոխել ծերունուն գաւառներից մէկը, բայց Պարիզից դուրս լինելով, անշուշտ կը հասկանար Փրանսիայի իսկական գրութիւնը, իսկ թոյլ տալ նրան յան-

կարծ իմանալ բանի էութիւնը՝ դժուար էր, բանի որ ես նրան անպատրաստ էի համարում և այդ պատճառով մենք վճռեցինք մնալ:

Պաշարման առաջին օրը, ինչպէս մտաբերում եմ, գնացի նրա մօտ սաստիկ յուզուած: Ես տանջւում էի, ինչպէս և ամեն Փրանսիացի, տեսնելով քաղաքի փակած դռները. ես գիտէի, որ կուում են քաղաքի պատերի տակ, որ այդ պատերն են մեր սահմանները:

Հիւանդն ուրախ նստած էր մահճակալի վրա:

—Միթէ ձեզ յայտնի է, գնդապետ:

—Այո, բժիշկ, ընդհատեց ինձ թոռը... Իսկ երևելի նորութիւն է... Բերլինի պաշարումն սկսուեց:

Աղջիկն ասում էր այդ խօսքերը հանգիստ, հանդարտ, առանց ընդհատելու իր գործը:

Իհարկէ ծերունին չէր կարող հասկանալ, թէ Պարիզն է պաշարւում: Ամբողջ թնդանօթներէ ձայնը չէր հասնում նրա ականջին: Նա չէր տեսնում անբաղդ, անհանգիստ և մուայլ Պարիզը: Նա իր անկողնուց կարողանում էր տեսնել միայն յաղթութեան կամա-

րի մի մասը: Նրա սենեակը զարդարած էր առաջին կայսրութեան ժամանակուայ զանազան իրերով և առարկաներով, որոնք վառ էին պահում նրա երևակայութիւնը և աւելի էին նպաստում, քան մեր բոլոր տշխատանքները, որ քաջ գնդապետը միամիտ հաւատար Բերլինի պաշարմանը:

Այդ օրուանից մեր պատերազմական գործունէութիւնը շատ թեթեւացաւ: Բերլինի պաշարումը դարձաւ ժամանակի հարց: Երբ որ ծերը շատ տխրում էր, նրան կարդում էին որդու նամակը, իհարկէ հնարած, որովհետեւ առաջին՝ ոչ մի լուր չէր հասում Պարիզ և Երկրորդ՝ Սեդանից յետոյ Մակ-Մագօնի թիկնապահը ուղարկուած էր Գերմանիայի ամրոցներին մէկը: Կարող էր երեւակայել խեղճ աղջկայ յուսահատութիւնը: Չ'ոտանալով իր հօրից ոչ մի տեղեկութիւն և կարծելով որ նա գերութեան մէջ զրկուած է ամենամանրաժեշտ բաներից, կարելի է հիւանդ էլ է, ստիպուած էր հնարել ուրախ և կարճ նամակներ, որը կարող է գրել սպան պատերազմի ժամանակ միշտ առաջ գնալով նուաճած երկրում: Երբեմն հայրը տկարանում էր և ամբողջ շաբաթներով

հօրից նամակ չէր ստացւում: Խեղճ ծերը անհանգիստ լինելով գիշերները չէր կարողանում քնել: Այդպիսի դէպքերում իսկոյն նամակ էր գալիս Գերմանիայից և աղջիկն ուրախութեամբ կարդում էր հիւանդին, հազիւ կարողանալով զսպել արտասուքը: Գնդապետը յարգանքով և ժպտալով լսում էր նամակի բովանդակութիւնը, գովում էր, երբեմն էլ քննում և բացատրում էր մեզ մոտ կէտերը: Հետաքրքիր էին նրա պատասխանները որդուն:

— Երբեք չըմոռանաս, որ դու Ֆրանսիացի ես, գրում էր ծերը նրան, եղիւր ներողասիա դէպի թշուառ գերմանացիները, մի ծանրաբեռնիր նրանց մեծ հարկերով...:

Դրանից յետոյ գալիս էր մի ամբողջ շաբաթ խորհուրդներ սեփականութեան, կանանց յարգելու մասին և այլն: Այսպէս ծերը յիշեցնում էր որդուն յաղթողի պարտականութիւնները դէպի դժբաղդ յաղթուածները, յաղթութեան պայմաններում նա շատ պահանջող չէր:

— Պատերազմական ծախսերի հատուցումն և ուրիշ ոչինչ: Ի՞նչ հարկաւոր է գաւառներ խլել: Միթէ կարելի է Գերմանիան ֆրանսիա դարձնել:

Նա այս բոլորը թելադրում էր այնպիսի վճռողական ձայնով, նրա խօսքերը արտայայտում էին այնպիսի անկեղծություն և հայրենասիրական զգացմունք, որ չէր կարելի լսել նրան առանց յուզվելու:

Իսկ պաշարումն առաջ էր դնում, պաշարումը ոչ թէ Բերլինի, այլ Պարիզի... Յերտի, ռմբակոծություն, հիւանդություն և քաղցի օրեր էին: Բայց մեր հոգսը, աշխատանքը, անդադար ցոյց տուած փայփայանքը ոչ մի բոլոր չէին թոյլ տալիս խաւարելու ծերունու փայլուն յոյսերը: Մինչև վերջը ես իարողանում էի գտնել նրա համար սպիտակ հաց և թարմ միս: Իհարկէ, միայն նրան էր բաւականանում: Ուրախ և զուարթ նստած էր ծերունին իր անկողնում, անձեռոցիկը կուրծքին կապած, իսկ նրա մօտ՝ հոգսերից և զրկանքներից զուճատուած թուր, նա ուտեցնում էր պապին համեղ կերակուրներ, որ դժուար էր գտնել պաշարման ժամանակ: Նախաճաշից յետոյ, ծեր հեծելագործը, կերակրով զուարթացած, տաք սենեակի մէջ փակուած, մտաբերում էր իր հիւսիսային արշաւանքները և շատ անգամ պատմում էր Ռուսաստանից հե-

ռանալը, երբ նրանք ստիպուած էին կերակրուել ձիու մսով և ստուած պաքսիմատներով: — Հասկանում ես, որդեակ, մենք ձիու միս էինք ուտում:

Կարծեմ որ աղջիկը լաւ էր հասկանում. արդէն երկու ամիս էր, որ նա բացի ձիու մսից ուրիշ ոչինչ չէր կերել... Մինչդեռ ծերը փոքր առ փոքր առողջանում էր, մեր դրութիւնն օր ըստ օրէ աւելի դժուարանում էր: Սկզբում ծերի տկարութիւնը հեշտացնում էր մեր գերը, բայց քանի որ նա առողջանում էր, մեր դրութիւնն աւելի և աւելի դժուարանում էր: Արդէն երեք թէ չորս անգամ սթափուել էր նա Մալիօ դռան մօտ արձակուած թնդանօթների ձայնից: Մենք ստիպուած էինք հնարել դարձեալ մէկ, բայց վերջին յաղթութիւն, որը իբր թէ գործել էր Բազէնը Բերլինի մօտ և այդ պատճառով թնդանօթներ էին արձակում: Մէկ անգամ մենք մօտեցրինք ծերունու մահճակալը լուսամուտին, սա հինգշաբթի օր էր, Բուցինփալի տօնի օրը, նա իսկոյն տեսաւ ազգային հեծելագործը, որ հաւաքուել էր «Մեծ Զօրք» կոչուած տափարակում:

—Այս ի՞նչ զօրք է, հարցրեց բարի ծերունին, վատ օգնութիւն է, վատ օգնութիւն:

Նա էլ ոչինչ չ'աւելացրեց: Մենք տեսանք, որ այդ օրից սկսած աւելի պէտք է զգոյշ լինել, բայց տարաբաղդաբար չ'կարողացանք այդ անել:

Պրուսացիների Պարիզ մտնելուց մի օր առաջ, անհանգիստ երեխան հանդիպեց ինձ հետեւեալ խօսքերով.

—Վաղը նրանք ներս են մտնելու:

Երեւի ծերի սենեակը բաց էր, որովհետեւ երբ ես մտայ, իսկոյն նկատեցի, որ նրա գէմքը մի տեսակ արտայայտութիւն է ստացել: Կարելի է նա լսեց մեր խօսակցութիւնը: Բայց մենք խօսում էինք պրուսացիների մասին և ոչ ֆրանսիացիների, որոնց Պարիզ մտնելուն նա անհամբեր սպասում էր: Ծերունին երեւակայում էր Մակ-Մագօնին փողոցներով անցնելիս, ծաղիկների մէջ կորած, չորս կողմը փողը հնչելիս, իսկ նրա կողքին իր որդուն և վերջապէս իրան, պատըշգամբի վրա, իր համազգեստը հագին. նա երեւակայում էր, թէ ինչպէս ինքը շնորհա-

ւորում է գնակներով ծակոտած և վառօդից սևացած արծուանիշ դրօշակները...

Խեղճ ծեր ժող: Նա կարծում էր թէ մենք ուզում էինք խանգարել նրան ներկայ լինելու զօրքի Պարիզ մտնելուն. որպէս զի հեռու մնայ սաստիկ յուզմունքից, հէնց այդ պատճառով նա իր մտադրութիւնը ծածուկ էր պահում: Միւս առաւօտ, երբ պրուսացիների զօրաբաժինը գնում էր Մալիօ դռներից դէպի Տիւրլլոռի, վերէից կամաց բացուեց լուսամուտը և գնդապետը դուրս եկաւ պատշգամբը: Նա գլխին ծածկած ունէր սաղաւարտ, հագած էր ծանր գրահ և Միլօի ժամանակուայ հեծեղագօրի հին, բայց փառաւոր համազգեստ: Մինչև այժմ չեմ կարողանում հասկանալ, թէ այն ի՞նչ կամք էր, այն ի՞նչ կեանքի հոսանք էր, որ նրան ոտքի կանգնեցրեց: Անկասկած պատշգամբի վրա կանգնած ծերունին զարմացած էր մնացել ժողովրդի բացակայութեան, Պարիզում տիրող լուրթեան և փակ պատուհանների վրա: Պարիզը մի սարսափելի հիւանդանոցի էր նմանում. ամեն տեղ կախած էին դրօշակներ, բայց ի՞նչ տեսակ. սպիտակ, վրան կար-

միր խաչ, իսկ գինուորհների առաջը ոչ ոք
չէր գնում:

Մի բոպէ նա կարող էր կասկածել, ար-
դեօք ինքը չի՞ սխալւում:

Բայց ոչ: Այնտեղ՝ յաղթութեան կամարի
յետեից մի անորոշ ձայն էր լսւում. հաւա-
խօսին արդէն հեռւում երևաց մի ինչ որ սև
շարժուող գիծ: Յետոյ փոքր առ փոքր փայ-
լեցին սաղաւարտների ծայրերը, թնդացին
իեննական փոքրիկ թմբուկները և «Աստղեր»
կամարի տակից՝ ծանր քայլերի և թրերի ձայ-
նի հետ, լսելի եղաւ Շուբերտի յաղթական
մարշը:

Այն ժամանակ մեռելային լուծեան մէջ
լսելի եղաւ մի ձայն. «'ի գէն, 'ի գէն,
պըռսացիները»...: Եւ առաջին կարգի չորս
հեծելագործը տեսան, թէ ինչպէս վերևում՝
պատշգամբի վրա ծերը տատանուեց և վայր
ընկաւ: Այս անգամ նա մեռած էր:

1. Խօլեր 5
 2. Խրիմեան Հայրիկ 20
 3. Պանդուխտ պատանի (սպասուած) 70
 4. Պ. Դուրեանի բանաստեղծութիւնները 20
 5. Աստուած գիտէ արդարն ու մեղաւորը,
բայց դատաստանը շուտ չի անում. Լ.
Տօլստոյի 5
 6. Երեք մահ Լ. Տօլստոյի 5
 7. Ճշմարտութիւն 5
 8. Շամախու աղէտը 20
 9. Պետ. Դուրեանի բան ստ. II տպագր. 20
 10. Պատկերներ Րաֆֆու կեանքից 40
 11. Երգիծաբանակ. հատուածներ Պարոնեանի 5
 12. Որտեղ կայ սէր, այնտեղ է և Աստուած
Լ. Տօլստոյի 5
 13. Եղբայրը հղբօրը դէմ Վ. Հիւզօի 10
 14. Հարսնացու և փեսացու 5
 15. Ուրիշի գերեզմանի վրայ առանց ար-
տասուքի են լաց լինում 10
 16. Ինչ է ազգութիւնը 20
 17. Բերլինի Պաշարումը. II տպագր. 5
- Որոնք կը պահանջեն մէկ-մէկ օրինակ ճա-
նապարհածախսը ուղարկողի վրայ. իսկ գումարով
ցանկացողներին 20 դեղջ ծանապարհածախսով.
- Մեր հասցէն.

Тифлисъ, улица Броссе, № 5. А. А. Ованесянцъ.

Телеф. № 1033.